

Мирољуб ЈОВАНОВИЋ

НАША СРЕДЊОВЕКОВНА НУМИЗМАТИКА размишљања — рачунања — претпоставке

Приликом археолошких и конзерваторских радова на локалитету средњовековног града Раса, нађени су „добро очувани“ остаци ковнице и у њој мања „остава“ бакарног новца краља Радослава.¹ Постојање ковнице са остацима ковања новца краља Радослава у рушевинама града Раса, представља, по мом мишљењу, чињеницу која указује како на време напуштања града, тако и на разлоге смене на рашком престолу. Да је краљ Владислав, дошавши на престо, у Расу затекао просторију са ковницом, користио би је за исту или сличну сврху, или би је преуредио, јер се у скученом простору тврђаве сваки њен део морао рационално користити. Овако пронађена ковница, са упола откованим примерцима и материјалом за ковање, указује — по свему судећи — на то да су је ковачи на брзину напустили, те се намеће претпоставка да је град случајно или намерно запаљен пред нову 1234. г., када су га Радослав и његова пратња бежећи напуштали. Тада спаљен и напуштен, Рас није више обнављан.

Почетак Радослављевог ковања обично се везује за солунску ковницу Теодора I. Тешко је, међутим, поверовати да би Теодор толерисао своме зету и само ковање новца, а камоли да би му то омогућио у својој ковници јер је тада то било искључиво царско право.² Вероватније је да је Радослав, по паду Теодора 1230. г., преузео оно што је могао од људства и технике из Солуна да би организовао сопствену ковницу, што у потпуности може да објасни сличност са Теодоровим новцем. Организовање ковања тражило је додатне привредне напоре, а и време, па се први Радослављев новац могао појавити у малим количинама тек 1232. или 1233. г. Радослав није имао све потребне економске услове за ковање — развијено рударство, занатство и трговину, па својим ковањем, ако није почeo, оно је бар подстакао привредни развој Рашке. Разлози за ковање могу се тражити у његовим политичким амбицијама. Како је по мајци унук последњег византијског цара Алексија III, Радослав је, после пада

¹ Поповић, М., „Налази новца краља Стефана Радослава из утврђења Градина на Расу“, *Новопазарски зборник*, 1977, бр. 1.

² Историја српског народа, Београд, Српска књижевна задруга, 1981, књ. I, трећи део (Б. Ферјанчић: „Одбрана Немањиног наслеђа — Србија постаје краљевина“).

Теодора, вероватно видео себе као природног наследника византијске круне, па то објављује и ковањем новца. Радослављеве царске претензије, засноване више на пореклу и личној жељи него на економској и војној снази његове државе, нису могле да прођу без реакције Асена II, у то време најмоћнијег владара на Балкану. Искусном бугарском цару била је довољна политичка акција да би извео смешну на рашком престолу. Новог краља — Владислава везује за себе жењидбом својом Ђерком, па је тако, без војне интервенције, Асен уклонио могућег конкурента. За Радослава смена је изведена изненада и брзо, војном акцијом домаће властеле, тако да је он практично морao да побегне из Рашке. Ако су тачне претпоставке да су Радослављеве царске амбиције биле разлог ковања и смеше на престолу, онда је јасно да у таквим историјским приликама краљ Владислав не кује новац.

*
* *

Под краљем Урошем Рашка доживљава велики привредни успон. Тада тако битан чинилац, као и податак из дубровачког архива да се на неком судском спору 29. 09. 1277. г. помињу „брсковски грошиви“,³ навели су наше прве нумизматичаре да краљу Урошу припишу више врста новца, али само оне на којима се налазило име VROSIVS. Током времена, радовима млађих нумизматичара, доказивано је за једну по једну од тих врста да не „припадају“ краљу Урошу. У *Нумизматичару* бр. 3 за 1980. годину, на основу тетовског налаза, В. Јовановић је доказивао и за последњу од тих врста да не припада Урошу, што би уједно требало да значи да краљ Урош уопште није ковао новац!?

Тешко је поверовати у то! Треба наиме имати у виду да су за организовање и реализација ковања потребне дуже припреме. Када се најзад новац откује, потребно је време да се он рашири по држави а још више времена да стигне до других држава и њихових судских анала. Како год игра случаја могла да скрати то време, закон вероватноће налаже да се оно не може сабити у интервал од око 12 месеци који дели Урошеву абдикацију од поменутог судског спора.

После смрти Стефана Провенчаног на рашком престолу смењују се краљеви: Радослав, Владислав, Урош и Драгутин, а свако од њих за своје титуларно краљевско име узима име СТЕФАН. На њиховим повељама налази се или само титуларно име или је оно дато заједно са личним.⁴ На новцу Радослава и Драгутина, за које се сигурно зна да су га ковали, стоји само њихово титуларно име. Познавајући значај и смисао који је придаван титуларном имену, врло је чудно очекивати да га краљ Урош не ставља на свој новац. Изостављање титуларног имена слично је изостављању саме титуле. Тако да краља Милутина име Урош кол Немањића постаје титуларно па се оно и појављује на новцу кованом после 1282. г.

³ Чремошник, Г., *Развој српског новчарства до краља Милутина*, Београд, СКА, 1933.

⁴ Манлић, С., *Велика господа све спрске земље*, Београд, Српска књижевна задруга, 1986. Аутор у овој књизи опширио расправља о титуларним именима династије Немањића.

Бројност неке врсте новца, у највећем броју случајева, пропорционална је дужини ковања врсте, дужини владања и богатству владара у рудницима сребра. По том критеријуму не може се очекивати да новац краља Драгутина спада у најчешће врсте, а врло бројан матапан са заставом и натписом око STEFANVS S. STEFANVS (сл. 1) приписује се њему. Ако се, међутим, претпостави да је тај новац почeo да се кује двадесетак година раније, онда би била јасна његова бројност и не би се постављало питање да ли је и шта је ковао Урош. Претпоставка да је краљ Стефан Урош I негде од средине своје владавине почeo да кује новац са својим краљевским именом STEFAN има за своје постојање бар исту толику чињеничу и логичку потврду као и супротна тврђња.

Старија генерација нумизматичара „деобу“ Драгутинових од Милутинових врста извршила је углавном на бази титуларног имена. Тај податак је важан али није и пресудан. Нити је Драгутин једини STEFANVS, нити Милутин само VROSIVS. Ако нумизматика, као једна од пројекција историјских збивања, не одражава верно историјску слику, онда ми нумизматику не сагледавамо исправно, или не познајемо историјске чињенице.

По класификацији примењеној у раду С. Димитријевића „Оставе које садрже српски средњовековни новац до 1371. г.“ (изашло у САНУ, Споменик за 1981. г.) новац са сл. 6 припада Урошу I, са сл. 1—4 и 13 Драгутину, са сл. 5 заједнички Драгутину и Милутину, са сл. 7—10, 12, 14 и 15 Милутину, са сл. 11, 16 и 18 Стефанду Дечанском и са сл. 17 и 19—22 Душану као краљу. Гледајући представе на новцу, могло би се закључити да је Милутин у свом новчарству само копирао брата, што је помало апсурдно с обзиром на историјске чињенице. У тој класификацији, међутим, има више ствари које се могу довести у сумњу.

Претпоставка да су Драгутин и Милутин заједнички ковали новац тешко је одржива. Они нису ни једног тренутка сувладари да би заједничко ковање могло да дође у обзир. Сувладарство је резултат, најчешће, немогућности самосталног владања, што се Милутину никако не може приписати. За време владавине династије Немањића вршене су смене на престолу, а збачени владари остајали су у земљи било као обласни господари (Вукан, Урош I), било као монаси (Радослав, Владислав I), било као затвореници (Владислав II, Стефан Дечански), али никад није било сувладарских односа. Чак и Владислав II, док управља Сремом пре 1316. г., не кује новац са својим и очевим именом већ само са својим. Новац са сл. 5 могао би бити само једно од првих Милутинових ковања (можда прво?), па баш због тога могућно је да је на њему пуно титуларно краљевско име — STEFANVS UROSIVS.

Постојање престолонаследника у средњовековним апсолутистичким монархијама није ни у ком случају значило и заједничко владање. То се јасно види на примеру односа Уроша I и његовог старијег сина Драгутина.⁵ До промене на престолу дошло је баш зато што је Урош одбио било какву деобу власти. Кад је одбио да сину да на

⁵ Историја српског народа, књ. I, трећи део (С. Ђирковић: „Српске и поморске земље краља Уроша I“).

управу само једну област, како је могуће поверовати да би му дозволио самостално ковање новца, што је саставни део појма личне моћи владара. Драгутин може да кује новац по својој жељи, тачније у своју корист, тек кад је постао суверен. Исто важи и за новац Уроша V. Чињеница да је титулу краља Рашке добио од оца кад је имао свега око осам година указује доволно да Урош V није могао самостално деловати.⁶

Ако упоредимо новац са слика 13 и 14, видимо да су њихове нумизматичке карактеристике идентичне.⁷ Разлика у титуларном имени уврстила је први у Драгутинов а други у Милутинов новац. Призаница *Marie de Chan* из 1281. г. спомиње „... denaris de cruce et de lilio ...“, па је то био доказ правилног одређивања. Опис новца са признанице, међутим, више би одговарао крстатом динару са сл. 2 који би на наличју, на месту за словне ознаке, имао кринове. Та признаница пре би могла да буде доказ да је такав новац кован (до наших дана није сачуван ни један такав примерак). Новац са сл. 13—15, можда најлепше Немањичке врсте, могао би да буде кован само у зрејем добу новчарства, а никако на његовом почетку, тј. у доба Драгутина. Сем тога, то је дело једне ковнице, односно једнога мајстора резача калупа, а по свему судећи требало би да су сви ковани пред крај Милутинове владавине. У повељама Милутин користи титуларно име не као једно сложено, већ као два одвојена,⁸ па није чудно да на новцу где се простор штеди стави само једно од њих. Не треба заборавити да је он први узео два титуларна имена па је нормално очекивати да их оба и користи, поготову име Стефан које је, може се тако рећи, постало синоним за титулу рашког краља. Остава бр. 9 (редни број у табели 1) у којој су једино нађени, нити потврђује, нити негира такву могућност.

*
* *

Тачан број примерака од свих врста рашког новца, смештеног данас по многим збиркама, немогуће је утврдити. Сем тога, врста која је данас најбројнија, не мора да значи да је била и највише кована. Ипак о бројности тог новца, као и о броју врста сваког од владара, морамо закључивати, пре свега, на основу онога што се до наших дана сачувало од тог материјала. Једини сигуран податак пружају нам оставе, без обзира колико се игра случаја утицала на њихов садржај. Класификација новца може нам постати ближе у светлу анализе тих бројева и њиховог односа.

Из поменутих радова С. Димитријевића и В. Јовановића узети су подаци о оставама на основу којих је сачињена табела 1. Оставе су поређане по годинама владања последњег страног владара чији је новац у њој нађен. Румунски и бугарски владари нису узети у обзир,

* Историја српског народа, књ. I, четврти део (М. Благојевић: „Идеја и стварност Душановог царевања“).

⁷ На ову чињеницу скренули су ми пажњу колеге М. Илић и С. Новаковић.

⁸ С. Димитријевић је покушао, са доста успеха, да региструје бар број комада код ређих врста. Приликом описа тих врста у својим радовима давао је и податке о броју регистрованих комада.

пошто ни њихов новац није сигурно одређен. У заглављу су: године владања последњег страног владара, редни број оставе као и редни број под којим се води у раду С. Димитријевића. Из укупног збира дата је просечна тежина врсте из поменутих чланака, а затим по Љубићевој књизи, уз број комада ушлих у рачунање просека. Мањи број ових остава је стручно обрађен, а већи део је непотпун стигао до стручњака или је непотпуно обрађен. Неке од остава су делимично рестаурисане на основу обавештења препродајаца. Да би се могао применити закон великих бројева, коришћени су сви прибележени подаци из остава, али с обзиром да сви нису апсолутно сигурни, као ни те делимичне просечне тежине, овој табели и закључцима који се из ње могу извући нужно је прићи са дозом резерве.

Код остава 7, 10, 11, 12 и 21 није на време (пре растурања) регистровано колико је којих врста било у њима, већ су неке дате групно. Бројеви дати у табели добијени су рачуном на основу реалних односа који постоје код остава бр. 2—8, а њихове вредности само су приказане уз знак „?“ и нису рачунате у хоризонталном збиру. У вертикалном збиру код тих непотпуних остава, уз број је и звездица као знак да та, иако исправна цифра, није ушла у укупан збир.

ТАБЕЛА 1

Врста са слике	1275—80		1280—89		1289—1311								1285—1315		1285—323		1312—28		1301—42		1339—43		1342—82				
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	26	28	11	15	12	24	13	27	14	12	15	6	16	9	17	38	
1	150	9			4	15	11	48	1				1								1	7	1				
2	75	2	2									1														9	
3																										37	
4																											
5		4		1		1		?																			
6		1	15	3	241	641	209?							3?	5?	9?						19	1				
7					7	29	8?							?	?	?						1					
8		21		3	13	10	11?							?	?	1?						2				41	
9														?		?											
10		1				12	7		6					?		?						1		1			
11									1					?		?						1				1	
12																											
13—15														2													
16																											
Влад.																					1		1			1	
17																											
18																											
19														1												10	
21																					2					50	
22																					4					121	
Д-кр.																											11
Д-цар																											38
ЗБИР	225	38	17	7	277	703	240*	56	4	3*	6*	10*	1	7	23	88	242										

Врста са слике	1343—82		1368—82		непоуздани подаци о времену закопавања оставе												приближна просечна тежина	
	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	31	32	ЗБИР	ост. Љубић		
	40	43	2	16	13	14	11	41	42	45	46	47	25	55—69				
1	3			50?											251	2,16	1,84/57	
2															80	2,14	2,11/ 4	
3															9	1,75	1,81/82	
4															37	2,22	2,11/13	
5				3?											6	2,14	2,08/ 3	
6				24	514?					25					970	2,16	1,98/99	
7					21?										37	1,71	1,72/ 3	
8					27?										49	2,16	—	
9													1		42	2,09	2,02/10	
10		1				16							1		45	1,85	1,78/11	
11		2				109	1	1							116	—	1,70/23	
12						1									1	—	1,75/ 1	
13—15															2	—	2,07/30	
16						1									1	—	1,64/ 1	
Влад.															1	—	1,97/ 1	
17					20	4									26	1,83	1,90/30	
18					22	5									29	2,17	2,04/30	
19		12				4	287		2		1	2		4	323	1,57	1,64/58	
21	20	5				14		14		9	14	230			358	1,66	1,62/67	
Д-кр.		4			4	1			3		12	12			245	1,49	1,44/98	
Д-цар	9	21						5	155	266	53	602	230	3216	3958			
22	9	7				7	20	4	42	7	31	570		3212	4307	—	—	
ЗБИР	41	52	24	590*	46	36	433	10	217	317	53	602	230	3216	6358	1,49	1,44/98	

У табели 3 примењена је класификација из поменутог рада С. Димитријевића, док је у табели 2 новац разврстан по владарима на следећи начин: Урош I сл. 1, Драгутин као краљ сл. 2, Драгутин као владар Срема сл. 4, Милутин сл. 5—16, Дечански сл. 17—19,⁹ Душан као краљ сл. 20—22, Душан као цар и Владислав II без слика. У табелу 2 није унет податак из оставе бр. 17 о новцу са сл. 3 зато што ми његово разврставање није било логично; као ни подаци из остава: 10 и 21 пошто нису дефинисани. У табелу 3 нису унети подаци из остава: 7, 10, 11, 12 и 21 пошто за ту класификацију нису дефинисани.

* У *Нумизматичару*, бр. 2 за 1979. годину, М. Шербан, на основу уметничко-занатске обраде калупа, даје мишљење о могућном времену ковања врсте за Стефана Дечанског.

ТАБЕЛА 2

ТАБЕЛА 3

владар	владео година	број комада	% у односу на Уроша I	број комада	% у односу на Уроша I
УРОШ I	33	251	100	970	100
ДРАГ. краљ	6	80	31,87	340	35,05
ДРАГ.-Срем	34	37	14,74	37	3,81
МИЛУТИН	39	1269	505,58	181	18,66
ВЛАДИСЛАВ	2+3	1	0,40	1	0,10
ДЕЧАНСКИ	10	378	150,60	146	15,05
ДУШАН-краљ	14	626	249,40	975	100,52
ДУШАН-цар	11	4307	1715,34	4307	444,02

— У поменутом раду. В. Јовановић наводи да је код половине крстатах динара из тетовске оставе једна страна крака крста заравњена да би новац лично на онај са заставом. Тај детаљ указује на проблеме прихватања крстатаог динара у промету. Нерадо прихватање новца у промету може бити довољан разлог да се кује онај који има бољу прођу — динар са заставом.

— Промена владара на престолу не може да значи једновремену промену новца који се кује по ковницама. Време за израду нових калупа са новим представама не може да буде кратко. На почетку то време није могло бити мање од годину дана, а како се развијала привредна снага земље, тако се и то време скраћивало. Из тога излази да је Драгутин на почетку свог владања вероватно бар годину дана ковао динаре са сл. 1. Ако је тачна претпоставка да се, из практичних потреба за прихватањем новца, вратио старој врсти, онда треба закључити да је Драгутин готово половину своје владавине ковао новац са сл. 1. Ако је пак тачна претпоставка да је Драгутин пред крај владавине још ковао новац са сл. 1, онда је и Милутин на почетку ковао исти новац. Оваква размишљања у потпуности објашњавају несразмеру Урошевог и Драгутиновог новца нађеног по оставама.

— Оставе број 8, 17 и 18 својим садржајем указују на могућност да је и у време Стефана Дечанског кован новац са сл. 1. То се може тумачити, ако је то тачно, политички неутралним ставом неке од ковница у време борбе за рашку круну Стефана Владислава и Стефана Уроша III — Дечанског.

Ако би се рачунским путем смањио број откованих примерака владара у корист његовог наследника, за онолико колико се може претпоставити да је отковано до промене калупа и ако се подаци из непрецизно дефинисаних остава: 7, 10, 11, 12 и 21 разврставају

ТАБЕЛА 2

ТАБЕЛА 3

владар	владео година	број комада	% у односу на Уроша I	број комада	% у односу на Уроша I
УРОШ I	33	251	100	970	100
ДРАГ. краљ	6	80	31,87	340	35,05
ДРАГ.-Срем	34	37	14,74	37	3,81
МИЛУТИН	39	1269	505,58	181	18,66
ВЛАДИСЛАВ	2+3	1	0,40	1	0,10
ДЕЧАНСКИ	10	378	150,60	146	15,05
ДУШАН-краљ	14	626	249,40	975	100,52
ДУШАН-цар	11	4307	1715,34	4307	444,02

— У поменутом раду. В. Јовановић наводи да је код половине крстатах динара из тетовске оставе једна страна крака крста заравњена да би новац лично на онај са заставом. Тај детаљ указује на проблеме прихватања крстатаог динара у промету. Нерадо прихватање новца у промету може бити довољан разлог да се кује онај који има бољу прођу — динар са заставом.

— Промена владара на престолу не може да значи једновремену промену новца који се кује по ковницама. Време за израду нових калупа са новим представама не може да буде кратко. На почетку то време није могло бити мање од годину дана, а како се развијала привредна снага земље, тако се и то време скраћивало. Из тога излази да је Драгутин на почетку свог владања вероватно бар годину дана ковао динаре са сл. 1. Ако је тачна претпоставка да се, из практичних потреба за прихватањем новца, вратио старој врсти, онда треба закључити да је Драгутин готово половину своје владавине ковао новац са сл. 1. Ако је пак тачна претпоставка да је Драгутин пред крај владавине још ковао новац са сл. 1, онда је и Милутин на почетку ковао исти новац. Оваква размишљања у потпуности објашњавају несразмеру Урошевог и Драгутиновог новца нађеног по оставама.

— Оставе број 8, 17 и 18 својим садржајем указују на могућност да је и у време Стефана Дечанског кован новац са сл. 1. То се може тумачити, ако је то тачно, политички неутралним ставом неке од ковница у време борбе за рашку круну Стефана Владислава и Стефана Уроша III — Дечанског.

Ако би се рачунским путем смањио број откованих примерака владара у корист његовог наследника, за онолико колико се може претпоставити да је отковано до промене калупа и ако се подаци из непрецизно дефинисаних остава: 7, 10, 11, 12 и 21 разврставају

према реалном разврставању из остава бр. 2—8, и то све унело у табеле 2 и 3, добијају се табеле 2А и 3А. Табеле 2А и 3А не могу да пруже никакав доказ већ само на свој начин илуструју претпоставке.

ТАБЕЛА 2А

владар	+ комада комада	број комада	% у односу на Урош I
	+ -		
УРОШ I	-107	144	100
ДРАГ. краљ	+80	160	111,11
ДРАГ.-Срем		37	25,69
МИЛУТИН	-93 +27	1203	835,42
ДЕЧАНСКИ	-38 +93	433	835,42
ДУШАН-краљ	+38	664	461,11
ДУШАН-цар		4307	3020,88

ТАБЕЛА 3А

владар	+ комада комада	број комада	% у односу на Урош I
	+ -		
УРОШ I	-453	517	100
ДРАГ. краљ	+340	780	150,87
ДРАГ.-Срем		37	7,17
МИЛУТИН	-20 +113	274	53,00
ДЕЧАНСКИ	-15 + 20	151	29,21
ДУШАН-краљ	+ 15	990	191,49
ДУШАН-цар		4307	833,08

— Знатна разлика у тежини „царског“ новца у односу на „краљевски“ морала је нужно да изазове повлачење из оптицаја оног тежег. То најбоље илуструје постојање 15 остава из царског периода приказаних заједно под бројем 31. У њима је само 0,12% краљевског новца иако су најмлађе од њих закопане једва нешто више од 30. г. по проглашењу Душана за цара. У тим оставама налази се и 11 примерака Душановог крунидбеног новца на којима се познаје да су прековани са врста са сл. 11 и 22. Повлачење из оптицаја дало је погрешну слику количине откованог новца, која се добија на основу остава. То се највише односи на новац кован непосредно пре царског — Душанов краљевски новац.

— Тих 11 лоше прекованих примерака указују на велику брзину производње крунидбеног новца. Чини се да је Душан жеleo да заједно са вешћу о крунисању преплави земљу и сигурним доказом о том чину — својим крунидбеним новцем.

— Тих 11 примерака могу да указују и на то да су врсте са сл. 11 и 22 у тренутку прекивања биле веома заступљене у оптицају. Тако заступљене могу да буду само врсте које су скоро коване, па се из тога намеће закључак да врста са сл. 11 може бити Душанова, или Стефана Дечанског како сматра С. Димитријевић, а никако Милутинова. Могућно је да је ту врсту почeo да кује Стефан Дечански а наставио, по преузимању власти, и Душан. Остава бр. 8 међутим својим садржајем доводи у забуну. Ако садржај оставе није резултат неке чудне игре случајности, онда је или Стефан Дечански ковао новац са сл. 1, или је још Милутин почeo да кује новац са сл. 11, и то доста рано. Ако је новац са сл. 11 Милутинов, зашто га

нема и у чисто његовим оставама бр. 4, 5, 6 и 15? Од ових претпоставки више би користила нека дубља анализа уметничко-занатске израде калупа пошто историјске чињенице које би помогле опредељењу не постоје, или још нису уочене.

— Новац са сл. З Љубић је приписао Драгутину, али је било аутора и пре и после њега који су имали другачије мишљење. Садржај остава не потврђује Љубићево определење. Сем тога, већина истраживача ове материје наглашава опадање тежине новца током времена. Неки користе средњу тежину да би помоћу ње „датовали“ време ковања врсте. По том критеријуму новац са сл. З пре би био новац Стефана Дечанског или краља Душана. И у овом случају нема поузданих историјских чињеница, те би можда помогла анализа уметничко-занатске обраде калупа.

— Велика осцилација у тежини унутар исте врсте ($T_{max} > 2 \times T_{min}$) може да покazuје низак технички ниво израде, али може да буде и намерно смањење тежине током времена (девалвација). Осцилација тежине може бити последица и намерних пропуста поједињих ковница у погодним тренуцима. Loше саобраћајне везе, непоуздан систем мера као и неефикасан административни апарат управљања производњом и контролом производње доприносе томе. Највероватније су сви ови разлози допринели да новац буде онакав какав јесте. У борби за обезбеђење добре прође новца владари су се трудили да задрже тежину млетачког узора. На то указује између осталог и новац Стефана Дечанског са сл. 18 својом просечном тежином од око 2,10 gr. и малом осцилацијом поједињих примерака око просечне тежине. Душан покушава да заведе неки ред прихватујућиiju нижу тежину новца, а то га је касније навело да дâ нове стандарде за царски новац и уведе ригорозне казне за фалсификовање, односно илегално ковање.

— Несразмерно је мали број различитих представа на новцу Душановог краљевског периода у односу на царски. Треба ли да очекујемо да се временом пронађу нове Душанове краљевске врсте, или има још каквих грешака у класификацији? Тешко је, разуме се, дати такву класификацију коју генерације нумизматичара који долазе неће моћи с правом кориговати. Недостатак писане документације о новцу, ковницама и условима ковања, као и иста симболична имена „Стефан“ и „Стефан-Урош“, која владари користе, принуђују истраживаче ове материје да се ослањају на несигурне чињенице и претпоставке, па се самим тим не може ни очекивати потпуно сигурна класификација.

1

2

3

4

5

6

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

